

HAZRAT NAVOIY IJODIDA ILM OLISHNING AHAMIYATI

Karshiyeva Xurshida Allaberdi qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15716235>

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutafakkir va shoir Hazrat Alisher Navoiy ijodida ilm olishning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shoir asarlarida ilmga bo'lgan rag'bat, ma'rifatning insoniy va ijtimoiy hayotdagi o'rni, bilimsizlikning salbiy oqibatlari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: ilm olish, ma'rifat, tarbiya, jamiyat rivoji, insoniy kamolot, ilmga rag'bat, adabiy meros, yosh avlod tarbiyasi.

O'zbek xalqining ulug' mutafakkiri, ma'rifatparvar siymosi va betakror shoiri Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning nazarida bolalarni ilm-hunar va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash, o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni xalq va vatan taraqqiyoti yo'lida xizmat qildirish eng muhim vazifalardan biri edi.

Shoir ilm va ma'rifat mavzusida juda teran va hayotiy fikrlarni ilgari surgan. Uning ta'limotiga ko'ra, aql va ilm inson uchun eng go'zal va zaruriy fazilatlardandir; har bir inson ilm olishni o'zining muhim burchi deb bilishi lozim. Navoiy fikricha, bilimni egallash jarayoni yoshlikdan boshlanishi kerak. U quyidagicha hikmatli fikrni bildiradi: "Yoshligingda yig'il bilimni, qarigach sarf qilg'il ani." O'z hayoti ham buni yaqqol tasdiqlaydi — Navoiy juda yoshligidan ta'lim olishga kirishgan, ko'plab she'rlarni yod bilgan. Jumladan, Farididdin Attorning mashhur "Mantiq ut-tayr" asarini bolaligidayoq maroq bilan mutolaa qilgan va yod olgan.

Keyinchalik Navoiy maktab va maorif masalalariga ham katta ahamiyat bergan. U xalq bolalarining ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish uchun maktablar ochish, madrasalar barpo etish borasida tashabbus ko'rsatgan. Hatto Astrobodda surgunda yurgan chog'ida ham, podsho Husayn Boyqaroga yozgan maktubida o'g'il va qiz bolalar uchun maktablar ochish zarurligini uqtirgan. Shuningdek, Alisher Navoiy shaxsan o'zi ham madrasalar qurdirgan, ta'lim-tarbiya ishlariga mablag' ajratgan. U tashkil etgan "Ixlosiya" madrasasi yonida ochilgan maktab buning yaqqol dalilidir.

Navoiy ta'lim beruvchi shaxsni quyoshga qiyoslaydi — u hamisha o'z atrofini nurga to'ldirib turadi. Ustoz esa hali ilm sirlaridan bexabar bo'lgan o'quvchilarga ma'rifat nurlarini bag'ishlaydi. Shoirning bu qarashlari bugungi kunimiz uchun ham juda dolzarbdir va yoshlarni ilm-fan sari undashda bebaho ma'rifiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Alisher Navoiy ta'lim-tarbiya haqidagi o'z fikrlarini ko'pincha barkamol inson obrazini yaratish orqali ifodalagan. Uning ilm-ma'rifat, axloq va odob masalalariga doir qarashlari ko'proq ilmiy-falsafiy va didaktik asarlarida bayon etilgan. Buyuk mutafakkir aqlning kuchiga nihoyatda ishonadi; u ilm-fanning inson hayotidagi o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlab, bilim insonning eng oliy fazilatlaridan biri ekanini qayta-qayta uqtiradi.

Navoiy o'zining ko'plab asarlarida, xususan "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" dostonlarida ham yosh avlod tarbiyasiga oid chuqur mulohazalarni ilgari suradi. Ayniqsa, "Hayrat ul-abror" dostonida shoir o'zining falsafiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlarini, ta'lim va odobga oid qimmatli pand-nasihatlarini bayon etadi.

Asarda zolim hukmdorlar va ikkiyuzlamachi ruhoniylarning illatlari fosh etiladi; saxiylik, odob, kamtarinlik, ota-onaga hurmat, rostgo'ylik kabi fazilatlar targ'ib qilinadi. Shu bilan birga, ilmning inson hayotidagi o'rni ham alohida ta'kidlanadi; ayniqsa, kambag'al o'quvchilarning bu yo'ldagi mashaqqatlari haqida ham yurakdan yozilgan fikrlar mavjud.

“Hayrat ul-abror”ning bir necha bo'limlari aynan odob-axloq va ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan. Xususan, oltinchi maqolatda Navoiy odob va kamtarlikni ulug'laydi, takabbur va odobsiz kishilarni esa keskin qoralaydi. Bu bobda bola tarbiyasi, uni voyaga yetkazish, o'qitish va tarbiyalashda ota-onaning o'rni haqida ham chuqur fikr yuritadi. Shoir yoshlarni ota-onaga hurmat va ehtirom bilan yondashishga chaqiradi; ota-onani oy va quyoshga o'xshatadi:

“Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano boshig'a.
Tun-kunungga aylagali nurposh,
Birisin oy angla, birisin quyosh.”¹

Bu baytda shoir farzandni ota-onaga chuqur hurmat va mehr bilan munosabatda bo'lishga da'vat etadi. “Boshni fido ayla” — ya'ni ota-onaning oldida sadoqat va kamtarlik ko'rsat, ular uchun barcha borlig'ingni, joningni ham ayamagin. “Jismni qil sadqa ano boshig'a” — ya'ni ularga xizmat qilishni, taning bilan ham, qalbing bilan ham tayyor bo'lishni shoir juda oliy fazilat deb biladi. Keyingi misralarda esa ota-ona hayotimizni yoritadigan manba sifatida talqin etiladi: “Tun-kunungga aylagali nurposh” — ota-ona hayotingga nur sochadi; biri oyning nuri singari, ikkinchisi quyosh kabi, ya'ni ular har doim yo'l ko'rsatuvchi, rahbarlik qiluvchi kuch sanaladi.

Bu g'oya yoshlar uchun o'ta dolzarbdir — ota-onaga hurmat va minnatdorlik hissi oila mustahkamligining, jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarning negizini tashkil etadi.

Alisher Navoiy o'z asarlarida axloqiy qarashlarini faqat yaxshi fazilatlarini targ'ib etish orqali emas, balki salbiy illatlarni ham ochib ko'rsatish orqali ifodalaydi. Uning nazarida insonlik mohiyati — ijobiy g'oyalarga amal qilish va ularni jamiyatda keng targ'ib etish bilan bog'liq. Turli illatlar esa kishini asl insoniylikdan uzoqlashtirib yuboradi.

Shoir bu fikrini quyidagi baytda juda ta'sirchan tarzda ifodalaydi:

“Nokas-u nojins avlodin kishi bo'lsin debon,
Chekma mehnatkim, latif o'lmas kasofat olami.
Kim kuchuk birla xo'tukka necha qilsang tarbiyat,
It bo'lur, dog'i eshak, bo'lmas aslo odami.”²

Ushbu baytda Navoiy inson tarbiyasining chegaralari va tabiiy mohiyatini o'ta chuqur falsafiy yondashuv bilan yoritadi. Shoirning fikricha, nokas va nojins — ya'ni asl nasli yomon va tabiatan nopok bo'lgan zotdan inson sifatlarini kutish bekorga ketgan mehnatdir. Chunki kasofat — ya'ni tubanlik, johillik va illatlarga botgan tabiatni na ma'rifat, na ta'lim orqali tamoman o'zgartirish mumkin emas. Quyidagi ikki misrada esa shoir ta'sirchan tashbeh orqali fikrini mustahkamlaydi: kuchuk (it) va xo'tuk (eshak)ni tarbiyalashga har qancha urinishdan qat'i nazar, ularning tabiati o'zgarmaydi — ularning asl zotiga xos sifatlar saqlanib qoladi.

¹ Эргаш Очилов. Алишер Навоий. Ҳикматлар. – Тошкент. 2006

² Yuqoridagi asar. 52-bet

Xuddi shunday, inson ham agar yoshligidan yovuzlik, hasad, tuhmatchilik, yolg'ochilik kabi illatlarga mukkasidan ketgan bo'lsa, keyinchalik uni o'zgartirish nihoyatda mushkul, ba'zan esa imkonsizdir.

Darhaqiqat, shoir bu orqali inson tarbiyasining erta bosqichdan, hattoki ona qornidan boshlab shakllanishi zarurligini ta'kidlaydi. Chunki insonning yoshligida shakllangan sifat va xulq-atvorlar uning butun umr yo'liga ta'sir ko'rsatadi. Navoiy bu fikrni nafaqat g'azallarida, balki ko'plab boshqa asarlarida ham teran tahlil etadi. Bundan tashqari, Navoiy shuni ham yaxshi angelaydi-ki, insonni faqat ta'limot orqali emas, balki atrofidagi muhit orqali ham tarbiyalash zarur. Ba'zan insonning yomon fe'llar, noxush muhit bilan to'qnashishi ham unda yaxshilikning, odob-axloqning qadrini chuqur anglashga yordam beradi. Chunki faqat yaxshi muhitda ulg'aygan inson yaxshilikning asl ahamiyatini chuqur his eta olmaydi. Shu bois, Navoiy asarlarida insonni yaxshi fazilatli odamlarga hurmat bilan qarash, lekin hayotda yomon fe'lli insonlar bilan ham murosaga kelish, ulardan saboq olish fazilatini shakllantirish g'oyasi ham ilgari suriladi.

Umuman olganda, Alisher Navoiyning bu kabi teran g'oyalari bugungi kun tarbiyaviy jarayonlari uchun ham juda dolzarbdir. Yoshlarni erta yoshdan axloqiy barkamollikka yetaklash va ularda atrof-muhitga ongli yondashish qobiliyatini shakllantirishda Navoiy merosi beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi.

Alisher Navoiy ijodini sinchiklab o'rganganimizda, shoirning ilmga, ma'rifatga va ta'lim-tarbiyaga bo'lgan cheksiz hurmati va e'tibori yaqqol ko'zga tashlanadi. U ilmni insonni inson qiladigan, uni barkamol shaxsga aylantiradigan eng asosiy kuch sifatida talqin etadi. Navoiy nafaqat ilmni targ'ib etadi, balki unga to'g'ri munosabatda bo'lish, yoshligidan boshlab ilm olishga intilish, ilmni jamiyat ravnaqi va xalq farovonligi yo'lida sarflash zarurligini ham qayta-qayta uqtiradi. Shoir asarlarida ilmga intilish bilan bir qatorda axloq-odobning ham muhimligi ta'kidlanadi. Chunki ilmni chinakam foydali va samarali qiladigan ham aynan yuksak axloq va insoniy fazilatlaridir. Navoiy yaxshi va yomon fe'llarni, insoniylik va johillikni taqqoslash orqali ham yoshlarni ma'rifatga, aqlga, odobga chorlaydi. Shu bilan birga, shoir tarbiyaning ta'siri, muhitning rolini ham teran anglagan holda ifodalaydi — inson tarbiyasini imkon qadar erta boshlash, uni to'g'ri yo'naltirish zarurligini ko'rsatadi.

Bugungi kunimizda ham Alisher Navoiyning ilmga, ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari o'z ahamiyatini yo'qotgan emas, aksincha, yanada dolzarbroq bo'lib bormoqda. Uning asarlaridan yosh avlodni ilmga oshno etish, insoniy fazilatlarini mustahkamlash borasida bebaho saboqlar olish mumkin. Navoiy bizga o'rgatadiki, ilmning haqiqiy qiymati — uni insoniylik, adolat va ezgulik yo'lida xizmat qildirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror, Mukammal asarlar to'plami, 7-jild. – T. 1991.
2. Эргаш Очилов. Алишер Навоий. Ҳикматлар. – Тошкент. 2006
3. Ibrohim Haqqul. Navoiyga qaytish. Fan. – T. 2007.